

ТРОП ЯК РЕТРАНСЛЯТОР ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ТА ЕТНОМІФОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ В. ПІДПАЛОГО)

У статті розглянуто поетичні тексти В. Підпалога крізь призму реконструкції в них етнічної картини світу. Названо і проаналізовано етнокультурні значення лексем, що реалізуються у тропях осі псевдототожності. Встановлено, що особливу продуктивність виявляють флоро- і фауноназви.

Ключові слова: етнокультурний, етноміфологічний, тропи осі псевдототожності, В. Підпалый.

Оксана Мысык. ТРОП КАК РЕТРАНСЛЯТОР ЭТНОКУЛЬТУРНОГО И ЭТНОМИФОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭЗИЙ В. ПИДПАЛОГО)

В статье рассмотрены поэтические тексты В. Пидпалога сквозь призму реконструкции в них этнической картины мира. Указаны и проанализированы этнокультурные значения лексем, реализованных в тропях оси псевдототождества. Установлено, что особую продуктивность выявляют флоро- и фаунонаименования.

Ключевые слова: этнокультурный, этномифологичный, тропы оси псевдототождества, В. Пидпалый.

Oksana Mysyk. TROPE AS A TRANSLATOR OF ETHNOCULTURAL AND ETHNOMYTHOLOGICAL MEANINGS (BASED ON V. PIDPALYI'S POETRY)

The article deals with the poetic texts of V. Pidpalyi through the prism of reconstruction the ethnic picture of the world. It has been named and analyzed the ethnocultural meanings of lexemes implemented in the tropes of pseudoidentity. It has been found that names of flora and fauna demonstrate special productivity.

Keywords: ethnocultural, ethnomythological, tropes of pseudoidentity, V. Pidpalyi.

У межах сучасної лінгвістичної парадигми пріоритетним є аналіз мови як виразника етносвідомості. Активізація досліджень мови художнього тексту в цьому аспекті зумовлена тим, що авторська вербальна модель світу містить зразки етносимволіки слова, що, у свою чергу, дає змогу з'ясувати картину світу певного етносу; традиційні риси менталітету народу, які залишаються незмінними протягом століть; зміни у світогляді нації на певному етапі історичного розвитку; індивідуальні особливості світосприйняття автора. З огляду на це актуальним видається опис тих лексем у творах видатних письменників, семантика яких має глибинні етнокультурні нашарування. З-поміж них привертають увагу насамперед ті, що реалізуються у тропічних структурах, де вибір компонентів не є випадковим, а зумовлений внутрішньою логіко-семантичною перцепцією світу автором.

Питання етносимволічного наповнення лексем як у фольклорних, так і в текстах українських письменників, розглядали у своїх працях О. Потебня, М. Костомаров, Л. Голомб, В. Кононенко, О. Сімович, О. Таран, Н. Слухай, Н. Пастух, І. Рогальська, Л. Фоміна та інші.

Запропонована стаття присвячена аналізу тропів осі псевдототожності в поетичній картині світу В. Підпалога, що транслюють етнокультурний та етноміфологічний коди. Матеріалом дослідження послужили поезії зі збірок «Зелена гілка», «Повесіння», «Тридцять літо», «В дорогу – за ластівками», «Вишневий світ», «Синя птиця», «Сині троянди» та «Береги землі», образність яких, з одного боку, закорінена у традиції, а з іншого виявляє неповторний та оригінальний стиль поета – представника «тихої поезії».

Родовим тропом псевдототожності традиційно вважають метафору. Тотожність, об'єктивовану нею, в лінгвістичній науці трактують як псевдототожність, тобто як «тотожність об'єктивно існуючої та покладеної в основу переносу ознаки» [7, с. 102]. До інших тропів, в

основі яких лежить ця логіко-лінгвістична категорія, зараховують персоніфікацію, метафоричний епітет, метафоричний перифраз, оксюморон, алегорію тощо [5, с. 59]. Різні види порівняння розглядають як власне подібності, в яких зменшення ступеня схожості вербалізоване вказівкою на спільну ознаку (*tertium comparationis*), що призводить до розмежування суб'єкта осмислення та об'єкта зіставлення. На думку Н. Арутюнової, порівняння вказує на подібність предметів незалежно від того, чи вона постійна, чи змінна, а метафора об'єктивує лише постійну ознаку предмета [1, с. 282].

Однією з провідних тем поезії В. Підпалого є рідна земля. Це значною мірою пояснює активне використання фітонімів, що мають важливе етнокультурне значення в житті народу і виконують функцію етнопросторових маркерів. У мовній картині світу автора це насамперед *вишня*, а також такі питомі українські рослини, як *яблуня, соняшник, конвалія, полин, тополя, калина, барвінок, береза, верба, гречка, ячмінь* тощо: *до сонечка сміється сонях [6, с. 39]; І, здається, на цілий світ / розлились молоді сади, / скоро бризнуть вишневий цвіт / в теплі роси їхні ряди...* [6, с. 133]; *тополі йдуть за видноколом / і наслухають з далини, / чи не гудуть веселі бджоли* [6, с. 155].

У досліджуваних текстах фольклорно-міфологічна стихія проявилася в уподібненні *людина – рослина*, типовому для народної творчості, що активно використовується українськими поетами: *стриміли, як мечі, в безодній висі / Сіркові руки – жилаві дерева, / ховаючи в дзвінкім дубовім листі / забуту славу і жагу липневу...* [6, с. 78]. На думку Н. Слухай, у таких структурах дерево як форма перевтілення після смерті має медіарне значення: здійснює посередництво між світом мертвих і світом живих [7, с. 48]. Подібну семантику реалізують і так звані надмогильні рослини, наприклад: *Чи скотилася зірка із неба / йому в узголів'я / і зацвіла / квіткою з могили його батьків? / Чи виросло над ним / дерево? / Хай то буде / калина, / клен / чи ясень! / Скільки він посадив їх / за життя, / щоб по смерті над ним / хоч одне / смуток / у віти зелені приборало!* [6, с. 94].

Через порівняння дуба з козаком (*Дуб на межі у листянім жупані / хитається, немов козак в сідлі* [6, с. 59]) реалізується поширене в народному світобаченні уявлення про дерево як символ чоловіка, юнака, козака [8, с. 357].

В українській етнокультурі барвінок щедро наділений символікою особистого щастя, а також дівочтва, дівочої краси, а барвінковий вінок вважають традиційним атрибутом весільних обрядодій [3, с. 27]. Це вербалізується в такому контексті: *Та ще веснянок принесли дівчата, / як молодій барвінку на вінок...* [6, с. 131].

Полісемантичний в етнокультурі образ верби у тропях займає часто позицію суб'єкта осмислення, реалізуючи такі значення: «елемент українського пейзажу», «етнопросторова константа»: *Верболози нахилились, / до води дістати хочуть, / та не сміють: / збудять тишу* [6, с. 91]; «весняне дерево»: *Весна ось-ось прокинеться у лісі / ... / Сині вежі / вербові, мов святкові прапори, / залопотять в погроззя...* [6, с. 87].

Фітонім *тополя* є об'єктом традиційних порівнянь, дескриптором жінки/дівчини [3, с. 599]. У поетичних текстах В. Підпалого представлена модель уподібнення – *тополя – мати*: *Ти завжди видаєшся мені / матір'ю: / як вона – / ти струнка, / одинока ти, – / як вона* [6, с. 94], де тополя виступає суб'єктом порівняння.

Етносимволічним значенням наповнені і знакові для українського поетичного континууму географічні об'єкти, серед яких активним функціонуванням характеризується поняття *степу*. І. Ткаченко зазначила, що в українській літературі міфологема *степ* займає позицію «архетипного, універсального, фундаментального, глибоко енергетичного елемента етнонаціональної моделі українського макрокосму» [9, с. 96]. Сміслоємність образу степу в письменника пов'язана з категоріями волі, простору: *Думи мої у степу на ночівлі, / наче планети, / рвуться з орбіт...* [6, с. 40]; *Під нами степ широкий без окаймин, / відроду не межований людьми, / у невідоме з безвісти струмить / і диха важко, наче кінь, боками...* [6, с. 63]. У персоніфікації *В'їжджає в степ червоне літо / на незагнуданім коні...* [6, с. 39] виявляються традиційні асоціації степу з вершником-козаком та його вірним конем [3, с. 579].

В аналізованих поезіях етносимволічно наповненими є фауноніми, серед яких переважають орнітологічні назви: *чайка, сокіл, зозуля, журавель, жайворонок* тощо. Зокрема, *чайка: Я чайкою одвічно не була. / Був муж у мене і веселі діти...* [6, с. 44] або *мов петлю свою, татарин злий / мій сум вдови плачем чайним кине...* [6, с. 44] (тут псевдототожність *вдова – чайка* об'єктивує фольклорне тлумачення відповідного орнітоніма як символу засмученої матері-вдови [3, с. 633]), *зозуля: у березі кують літа зозулі, / як не кували нам уже давно* [6, с. 80] (відображає сприйняття птаха у народному світобаченні як віщого, що пророкує людині тривалість життя [3, с. 251]).

Псевдототожність *сини – соколи* (*Знову чую пісню колискову мамину, / що чека додому соколів своїх...* [6, с. 133]) реалізує традиційне для народної пісенної творчості уподібнення хлопця, козака до сокола [3, с. 560; 8, с. 09].

У позиціях суб'єкта осмислення та об'єкта зіставлення у тропях часто виступає і такий знаковий для національної мовної картини світу українців орнітонім, як *журавель*, передусім зі значеннями, суголосними етнокультурним: «вісник весни» [3, с. 227]: *І над степами і гаями / уже лягла його [березня – О. М.] рука / і журавлиними ключами / весняну браму відмика...* [6, с. 145]; «символ сторожкості» [3, с. 227]: *а наглядає за селом лелека, / мов страж, без галасу і метушні* [6, с. 150].

Осмислюючи смерть, автор, вочевидь, апелює до слов'янської міфології, у якій *Вирій* (стародавня назва раю) – сторона, де мешкають птахи і душі померлих [3, с. 87], наприклад: *Нам, / що людьми народилися, / вже на порі лаштуватись / в дорогу за ластівками* [6, с. 85].

Народні уявлення знайшли відгомін і в псевдототожності земля – людина, засвідчуючи персоніфікований образ землі: *земля від щастя усміхнеться* [6, с. 39]; *І громами розбуджені / від зимового сну, / легко дихають ріллі масні / в голубу долину* [6, с. 133]; *і в горі плакала земля...* [6, с. 164].

Крізь призму слов'янської міфології тлумачимо й образ *Іллі* в досліджуваних текстах: *Ілля, проїхавши горою, / кілка вогненного забив / і хмар густою бородою / пів обрію відгородив... / І заходився гарцювати – і тут, і там, і навкруги, / і заходились малювати / по сивих спинах батоги... /.../ Та він упорався із ними [хмарами – О. М.], / і, натягнувши оводи, / сипнув дощинками рясними / і на поля і на сади* [6, с. 162]; *Гримнуло востаннє – над утому / ткнув Ілля у хмари булаву* [6, с. 113]. У наведених прикладах об'єктивується смисл «Ілля як повелитель грому і дощу», що відображає тлумачення образу у слов'янській міфології [див. 3, с. 260]. Етноміфологічний код «Ілля – покровитель хліборобів» [3, с. 260] демонструє порівняння в контексті: *Та натоптавши грушеву люльку / міцним домашнім тютюном, / та, до землі простягнувши руку, / він посміхнувся, як агроном* [6, с. 162].

Метафора на позначення сходу сонця – *Переходить вбрід / Ярило річку* [6, с. 124] виступає транслятором етноміфологічної інформації. Відомо, що *Ярило* в українській міфології – бог-Сонце весняно рівнодення [2, с. 614].

Важливий сегмент в етнокультурі українців займає пісня. Це підтверджує ототожнення пісні і людини. Персоніфікуючи пісню, автор наголошує на тому, що вона супроводжує українців в усі, навіть найважчі, часи: *Вона була то сумною, / а то веселою була. / Вона вела всіх за собою, / супроти всіх сама йшла. / Вона таким ридала сміхом / в Царгороді за козаком! / Вона брела сибірським снігом / за кріпаком Кармалюком! / Вона з Чернечої могили / летіла наче корогов! / Її в Сорочинцях убили, в 17-ім співали знов! / Її в пломбованих вагонах / на чужину кати везли, / у Ковпакових у загонах / її, як зброю берегли!..* [6, с. 135].

Ремесла, пов'язані із виготовленням одягу (вишивка, ткацтво, гаптування), відіграють значну роль у матеріальній культурі українців і часто є мистецьким витвором [4, с. 465]. Так, етнокультурний код українства, вербалізований лексемою *вишиванка*, засвідчує етнокультурне значення її як «символу здоров'я, краси, щасливої долі, родової пам'яті, порядності, любові, святковості» [2, с. 68]. У поетиці В. Підпалого слово *вишиванка* у позиції об'єкта зіставлення виступає дескриптором осені та землі: *гаптує осінь листом золотим / собі в гаях святкову вишиванку* [6, с. 46]; *Чорно-червона саду мережка / на вишиванці землі* [6, с. 66].

Псевдототожність *полотно – туман* розгортається в метафору-текст, яка об'єктивує процес білення полотен: Сьогодні палять листя у садах – / і доокола все таке таємне / і невловиме, / як полотна диму / простелені між яблунь... / Захоплю / краї сріблясті, / і загорну в сувої, / і понесу до річки... / Омочу / і простелю на трави пережухлі: / хай біляться... / Із них дружина доні / легеньку льоллю вишиє ночами [6, с. 67]. Процес прядіння є дескриптором дощу в персоніфікації *цілий тиждень хмари прядуть / жовту пряжу* [6, с. 130].

У позиції об'єкта уподібнення поет неодноразово використовує лексему «рушник» – предмет не стільки утилітарного призначення, скільки ритуального [2, с. 452]: *Огорта туман – сувій полотна, / огортає сивими рушниками. / Ти завжди сумна: ти завжди одна / між дорогами-рушниками...* [6, с. 67]. Звичай накривати хліб на столі рушником поширений на всій території України [8, с. 399], письменник описує в поезії «Слово до хліба»: *Ти [хліб – О.М.], перш ніж встигнеш на лаві / укритися рушником з півнями, пригадавши голод, обпечи їй пучки / сором'язно-рожевою скоринкою...* [6, с. 48] (назва *рушник* об'єктивується в персоніфікації).

До тропів осі псевдототожності належить порівняння: *зійшлися небо і діл, / як натомлені чумаки / степу між старих могил* [6, с. 130]. Зазначимо, що чумакування як торговельно-візницький промисел є самобутнім і неповторним явищем в історії українського народу [3, с. 645].

Проведені нами спостереження засвідчують, що тропи осі псевдототожності (метафори, персоніфікації, порівняння тощо) в індивідуально-авторській картині світу В. Підпалого відіграють важливу роль не лише як засіб відтворення дійсності та досягнення образності, а й як спосіб закоріненого у народному світогляді мовомислення поета, внаслідок чого виступають ретрансляторами етноміфологічної та етнокультурної інформації. Встановлено, що в досліджуваних текстах у позиції суб'єкта осмислення та об'єкта зіставлення виступають частіше лексеми на позначення питомих українських рослин, тварин, зокрема орнітонімів, географічних об'єктів, язичницьких персонажів, предметів побуту тощо. Аналіз тропів, що будуються на основі різних логічних зіставлень об'єктів позамовної дійсності, дає змогу змодельовати етнокультурну картину світу українського народу, у вивченні якої вбачаємо перспективність подібних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – Мандрівець, 2011. – 512 с.
5. Охрименко Т. В. Еволюция системы тропов псевдотожества в русской поэтической речи (на материале фольклорных произведений и текстов в жанре фольклорных стилизаций XVII–XX вв.): [монографія] / Т. В. Охрименко. – К.: ООО «Аграр Медиа Групп», 2011. – 330 с.
6. Підпалый В. О. Золоті джмелі : вибрані твори / В. Підпалый ; упоряд. Н. А. Підпала. — К.: Твім інтер, 2011 — 560 с.
7. Слухай Н. В. Мовна символіка та міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Н. В. Слухай, Ю. Л. Мосенкіс. – К.: Видавничий дім А+С, 2005. – 165 с.
8. Сто найвідоміших образів української міфології / [заг. ред. О. Таланчук]. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.
9. Ткаченко І. А. Образ степу в художньому світі Ліни Костенко: Міфопоетична парадигма / І. А. Ткаченко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2007. — № 6. — С. 96 – 104.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.